

## ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ, ЯКІ МОЖУТЬ БУТИ ПРИПИНЕНІ ВІДСТУПНИМ

### FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF PARTIES OF OBLIGATIONS THAT MAY BE TERMINATED BY A RETREAT

Рассказова В.В., старший викладач  
кафедри цивільного права та процесу

*Харківський національний університет внутрішніх справ*

Стаття присвячена висвітленню особливостей правового статусу суб'єктів зобов'язань, які припиняються передаванням відступного, визначенню кола прав та обов'язків боржника і кредитора, які виникають у разі досягнення угоди про відступне. Угода про відступне надляє сторін основного зобов'язання додатковими правами й обов'язками, реалізація та виконання яких є необхідними саме задля досягнення бажаної мети – припинення основного зобов'язання шляхом зміни предмета виконання.

Окремо звертається увага, що припинення зобов'язання шляхом передавання відступного не передбачає виникнення нового зобов'язання чи альтернативних зобов'язань (або щодо передавання відступного або виконання основного зобов'язання), адже таке тлумачення цього інституту зобов'язального права суперечить юридичній природі відступного як самостійної моделі припинення цивільного правовідношення. Досягнення домовленості про передавання відступного та її виконання не вимагає від сторін основного зобов'язання вчинення будь-яких додаткових дій, спрямованих на його припинення.

При цьому загальна модель правового статусу суб'єктів зобов'язальних правовідносин, які можуть бути припинені відступним, набуває відмінної характеристики залежно від юридичної природи та змісту кожного окремого зобов'язання, яке припиняється в такий спосіб.

На прикладі судових справ і найбільш поширених у договірній практиці видів договірних зобов'язань, які припиняються відступним, акцентовано на окремих проблемних питаннях реалізації сторонами основного зобов'язання комплексу прав та обов'язків при узгодженні припинення зобов'язання саме в спосіб передавання відступного й наслідки неповного розуміння сторонами чи однією зі сторін сутності та функцій відступного, серед яких – помилкова оцінка боржником виконання обов'язку за основним зобов'язанням як передавання відступного, спірності питання про часткове чи повне припинення основного зобов'язання внаслідок передавання відступного тощо.

Тож, як свідчить практика застосування цього правового інституту зобов'язального права, не завжди сторони правильно розуміють зміст своїх прав та обов'язків щодо виконання угоди про відступне, а також її наслідків у вигляді припинення основного зобов'язання, що породжує виникнення судових спорів.

**Ключові слова:** відступне, припинення зобов'язання, заміна предмета зобов'язання, угода про відступне, юридичні особливості, правовий статус, суб'єкти зобов'язання.

The article is devoted to highlighting the features of the legal status of the parties of obligations that are terminated by the agreement of the retreat, to determine the range of rights and obligations of the debtor and the creditor, which arise in the event of the assignment of the retreat. The agreement of the retreat gives the parties to the main obligation additional rights and obligations, the implementation and performance of which are necessary in order to achieve the special desirable goal – the termination of the main obligation by changing the subject of performance.

Attention is drawn to the fact that the termination of the obligation by the retreat does not imply the emergence of a new obligation or alternative obligations (or the granting of the retreat or the performance of the main obligation), because such an interpretation of this institution of contract law is contrary to the legal nature of the retreat as an independent model of termination of civil obligations. Reaching an agreement of the retreat and its performance does not require the parties of the main obligation to take any additional action to terminate it.

At the same time, the general model of the legal status of the parties of obligatory legal relations, which can be terminated by the retreat, acquires a different characteristic depending on the legal nature and meaning of each individual obligation, which is terminated in this way.

The emphasis is on certain problematic issues of realization by the parties of the main obligation of a set of rights and obligations in agreeing to terminate the obligation on the example of court cases and the most common types of contractual obligations in contractual practice, which are terminated by the retreat. In particular, incomplete understanding by the parties or one of the parties of the nature and functions of the assignment of the retreat, including erroneous assessment by the debtor of the obligation under the main obligation as the transfer of the retreat, the dispute over partial or complete termination of the main obligation due to the transfer of the retreat, etc.

Therefore, as the practice of applying this legal institution of contract law shows, the parties do not always correctly understand the meaning of their rights and obligations to implement the agreement of the retreat, as well as its consequences in the form of termination of the main obligation that give rise to litigation.

**Key words:** retreat, termination of the obligation, replacement of the subject of the obligation, agreement of the retreat, legal features, legal status, parties of the obligation.

З огляду на тенденції динамічного розвитку, зміну й ускладнення сучасних зобов'язальних правовідносин, одним із досить ефективних і поширених у договірній практиці способів припинення цивільного зобов'язання є передавання відступного, що зумовлено своєрідними особливостями юридичної природи цього правового інституту, які, зокрема, і дають змогу сторонам припинити чинне зобов'язання відповідно до власних потреб з найменшими для них майновими чи немайновими втратами в тих випадках, коли виконання боржником зобов'язання є недоцільним чи неможливим, а також у разі, коли застосування інших підстав припинення цивільного зобов'язання не допускається.

Питання ознак, окремих особливостей юридичної природи, а також порівняльної характеристики та критеріїв відмежування відступного від суміжних інститутів зобов'язального права висвітлені в дослідженнях багатьох

вітчизняних науковців, цінні напрацювання яких заклали основи для формування в цивілістичній науці єдиних підходів до визначення сутності й функцій відступного як самостійної підстави припинення цивільного зобов'язання, для подальшого більш детального аналізу зазначеної проблематики, а також з'ясування дискусійних питань застосування цієї конструкції на практиці [1; 2; 3; 4; 5; 6].

При цьому досить стисле й узагальнене формулювання на законодавчому рівні інституту відступного зумовлює необхідність більш глибокого аналізу окремих питань щодо умов, порядку й моменту припинення зобов'язання відступним, з'ясування кола цивільних зобов'язань, які можуть бути припинені передаванням предмета відступного, визначення кола прав та обов'язків сторін зобов'язань, які припиняються відступним, тощо.

Так, ст. 600 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) [7] визначає лише основні умови, дотримання яких є необхід-

ним для досягнення мети припинення чинного між сторонами зобов'язання саме в спосіб передання відступного, а саме: згоду сторін на припинення зобов'язання в такий спосіб, що має бути зафіксована у відповідній угоді (як в окремій угоді, так і в умовах договору, на підставі якого виникає основне зобов'язання); узгодження сторонами розміру, строків і порядку передання предмета відступного (це можуть бути грошові кошти, інше майно, майнові права тощо); власне передання боржником кредиторіві узгодженого предмета відступного як юридичний факт. Лише виконання всіх зазначених умов надає підстави для висновку про припинення між сторонами чинного цивільного зобов'язання саме в спосіб передання відступного.

Відповідно до згаданої ст. 600 ЦК, передання боржником кредиторіві узгодженого відступного за своєю сутністю є заміною предмета виконання первісного зобов'язання іншим – власне відступним. Лише внаслідок передання відступного припиняється чинне цивільне зобов'язання. Із цього приводу в юридичній літературі справедливо наголошується на тому, що переданням відступного, на відміну від новації, не обумовлюється виникнення нового зобов'язання замість первісного, а, навпаки, з переданням предмета відступного припиняється правовий зв'язок між сторонами [2, с. 212; 8, с. 6].

Угода про передання відступного обумовлює право кредитора вимагати від боржника передання узгодженого предмета відступного в порядку і строки, що передбачені відповідною угодою, і водночас при передачі відступного кредитор позбавляється права вимоги до боржника щодо виконання ним первісного зобов'язання, адже останнє припиняється з фактом передання відступного. При цьому вбачається, що в разі невиконання боржником обов'язку щодо передання узгодженого відступного кредитор не позбавлений права вимагати від боржника виконання первісного зобов'язання, адже в такому випадку первісне зобов'язання продовжує існувати й не припиняється лише досягненням згоди щодо відступного. У свою чергу, при досягненні домовленості про відступне боржник звільняється від обов'язку виконання основного зобов'язання, замість чого надає відступне. Відмова ж кредитора від належного виконання угоди про відступне є простроченням кредитора відповідно до ст. 613 ЦК.

Отже, угода про відступне наділяє сторін основного зобов'язання додатковими правами й обов'язками, реалізація та виконання яких є необхідними саме задля досягнення бажаної мети – припинення основного зобов'язання.

При цьому досягнення домовленості про передання відступного та її виконання не вимагає від сторін основного зобов'язання вчинення будь-яких додаткових дій, спрямованих на його припинення.

Важливо зауважити, що припинення зобов'язання шляхом передання відступного не передбачає виникнення альтернативних зобов'язань (або щодо передання відступного або виконання основного зобов'язання), адже таке тлумачення цього інституту зобов'язального права суперечить юридичній природі відступного як самостійної моделі припинення цивільного правовідношення.

Зазначене варто враховувати при з'ясуванні й характеристикі прав та обов'язків суб'єктів конкретних видів цивільних правовідношень, які припиняються за згодою сторін шляхом передання відступного. Тут слушно зауважити, що на законодавчому рівні не встановлено випадків, у яких застосування такого способу погашення зобов'язань не допускається, як це передбачено, наприклад, для зарахування зустрічних однорідних вимог відповідно до ст. 602 ЦК та для новації згідно зі ст. 604 ЦК. Тобто учасники зобов'язальних правовідносин не обмежені в праві припинення первісного зобов'язання відступним незалежно від його виду та змісту. Тому, керуючись принципом свободи договору, учасники зобов'язальних правовідносин, як договірних, так і позадоговірних,

мають право на найбільш вигідних для себе умовах припинити зобов'язання в такий спосіб, досягнувши згоди з усіх істотних умов передання відступного.

При цьому найбільш поширеними видами зобов'язань, які припиняються переданням відступного, є зобов'язання, що виникають на підставі договорів позики, кредитного договору, підряду тощо.

Так, відповідно до ст. 1046 ЦК, за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду й такої ж якості [7]. З укладенням угоди про передання відступного сторони зобов'язання, заснованого на договорі позики, наділяються комплексом взаємних прав та обов'язків, відмінних від змісту первісного зобов'язання. Зокрема, позичальник зобов'язаний передати кредиторіві предмет відступного відповідно до умов угоди й водночас звільняється від обов'язку повернути позикодавцеві суму позики або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості, а позикодавець має право вимагати від позичальника передання відступного й зобов'язаний утриматися від вимог за договором позики. Тут варто зауважити, що передання боржником за основним зобов'язанням відступного не є поверненням позики, тобто виконанням цього зобов'язання, і не може зараховуватися кредитором в рахунок належних із позичальника платежів тощо.

Утім досить часто на практиці між сторонами виникають непорозуміння щодо природи відступного в правовідносинах, що засновані на договорах кредиту чи позики, помилково вважаючи сплату грошових коштів відступним чи, навпаки, передання відступного – виконанням первісного обов'язку. Так, наприклад, в одному із судових спорів позивач, позичальник за договором позики грошових коштів, стверджував, що здійснював останні два платежі на виконання угоди про відступне. У цій справі було наголошено на тому, що при домовленості про відступне сторонами не дотримано письмової форми, тож права й обов'язки за таким правовим особом не були набуті, а правовідносини за ним не виникли. Тож суд касаційної інстанції погодився з висновками апеляційного суду, що протягом тривалого часу позичальник сплачував позикодавцеві щомісячно однакові грошові суми, а тому сплачені за останні два місяці грошові кошти не свідчать про вчинення відступного [9].

В іншому судовому спорі суду касаційної інстанції довелося з'ясувати природу правовідносин, що виникли між сторонами кредитного договору, щодо передання кредиторіві позичальником коштів. Позивач стверджувала, що погашення кредитної заборгованості відбувалося не шляхом прощення боргу, а шляхом припинення кредитного зобов'язання передачею відповідачу відступного в грошовій формі, адже з досягненням угоди в неї виник обов'язок у визначений строк сплатити кредиторіві кошти для припинення кредитного зобов'язання. Утім на підставі аналізу умов додаткової угоди та матеріалів справи суд дійшов висновку про «відсутність доказів на підтвердження того, що боржник замінив первісний предмет виконання іншим предметом, причому таким, який не застерігався сторонами раніше при укладенні первісного договору, та те, що фактичні відносини припинилися внаслідок передання кредиторіві позичальником коштів, які є відступними, а не сплачені в рахунок погашення частини заборгованості за кредитним договором» [10].

Іншим цікавим прикладом є питання стосовно спільномірності відступного і припиненого зобов'язання. Так, у зв'язку з невиконанням підрядником свого зобов'язання з оплати виконаних субпідрядних робіт між сторонами укладено договір про припинення зобов'язання переданням

відступного. Під відступним за цим договором виступило право грошової вимоги підрядника до замовника на визначену суму заборгованості з оплати виконаних робіт. Згідно з умовами угоди про відступне, сторони погодили, що з моменту підписання цього договору всі зобов'язання підрядника перед субпідрядником припиняються передачею предмета відступного. Утім постало питання щодо часткового припинення первісного зобов'язання відступним, оскільки розмір відступного був меншим, ніж зобов'язання боржника перед кредитором за основним договором. Суд апеляційної інстанції, дійшовши висновку про припинення основного зобов'язання між сторонами в повному обсязі, наголосив, що «в даному випадку сторони дійшли згоди відносно того, що замість виконання зобов'язання, тобто здійснення тих дій, що становлять його зміст, боржник виконує якісь інші дії (передає інше майно, гроші тощо)... Саме передання боржником кредиторіві відступного за згодою останнього і є підставою припинення зобов'язання за договором субпідряду» [11].

Тож зрозуміло, що сторони основного зобов'язання самостійно визначають розмір відступного, а відтак вправі погодитися на часткове припинення зобов'язання, зробивши відповідні застереження в угоді про відступне, адже ст. 600 ЦК не обмежує сторін у можливості визначити обсяг припинення зобов'язання. Таке розуміння кореспондується з положеннями ст. 598 ЦК, згідно з якою зобов'язання припиняється частково або в повному обсязі на підставах, установлених договором або законом.

У юридичній літературі також висловлюються слушні думки щодо необхідності уточнення правового регулювання передачі відступного й установлення випадків недопустимості його застосування з огляду на зміст, вид,

специфічний предмет цивільного зобов'язання тощо, наприклад, ідеться про договори контрактації сільськогосподарської продукції, договори поставки для задоволення пріоритетних державних потреб тощо [2, с. 206, 214]. Крім того, окремо наголошено на необхідності врегулювання питання допустимості застосування відступного в деліктних зобов'язаннях з метою захисту прав потерпілої сторони, становище якої не може погіршуватися передачею відступного в меншому розмірі, ніж розмір заподіяної шкоди [2, с. 210].

Отже, сторони зобов'язання, керуючись власними інтересами та потребами, виходячи з принципу свободи договору, мають право в будь-який момент існування договірних правовідносин припинити чинний між ними правовий зв'язок шляхом передачі боржником відступного кредиторіві. При цьому угода про відступне наділяє сторін додатковим відмінним комплексом прав та обов'язків, що опосередковують передачу узгодженого відступного у визначені строки замість первісного предмета виконання зобов'язання. При цьому загальна модель правового статусу суб'єктів зобов'язальних правовідносин, які можуть бути припинені відступним, набуває відмінної характеристики залежно від юридичної природи та змісту кожного окремого зобов'язання, яке припиняється в такий спосіб. Як свідчить практика застосування цього правового інституту зобов'язального права, не завжди сторони правильно розуміють зміст своїх прав та обов'язків щодо виконання угоди про відступне, а також її наслідків у вигляді припинення основного зобов'язання, що обумовлює подальше вивчення проблематики й уточнення правового статусу суб'єктів зобов'язальних правовідносин, які припиняються відступним.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Коструба А.В. До питання про особливості механізму припинення зобов'язань в силу правоприпиняючого юридичного факту – передачі відступного. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 371–374.
2. Яворська О.С. Передача відступного як підстава припинення цивільного зобов'язання. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 205–215. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu\\_2013\\_31\\_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2013_31_23) (дата звернення: 27.05.2021).
3. Падун Є.В. Критерії відмежування відступного від новації в цивільному праві України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 91–97. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs\\_2013\\_3\\_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2013_3_13) (дата звернення: 27.05.2021).
4. Жданкіна Л.К. Припинення цивільних зобов'язань шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 247 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/jspui/bitstream/316497/28246/1/dysertaciia-zhdankina-12.03.18-skoregovana.pdf> (дата звернення: 27.05.2021).
5. Шимко Ф.А. Прощення боргу як спосіб припинення зобов'язань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 19 с.
6. Міхно О. Відступне як підстава припинення договору за новим Цивільним кодексом України. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 6. С. 45–47.
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2016 р. № 435-IV / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 27.05.2021).
8. Сенін Ю.Л. Новація як спосіб припинення зобов'язань за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2013. 20 с.
9. Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2021 р., судова справа № 335/5977/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96501529> (дата звернення: 27.05.2021).
10. Постанова Верховного Суду від 12 квітня 2018 р., судова справа № 761/37012/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73437966> (дата звернення: 27.05.2021).
11. Постанова Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 8 серпня 2018 р., судова справа № 904/7827/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75745546> (дата звернення: 27.05.2021).